

Мәсәлімқызы М.
Жазаның қоғам үшін маңызы

Бұл мақалада жазаның түсінігіне толық мән беріліп, оның қоғам үшін маңыздылығы айтылған. Жаза мемлекет пен қоғамды реттейтін күш, жаза қоғамдағы қозғалысты, тәртіпті реттейді. Жазамен тұлғаларды қорқыту емес, керісінше саналарына жеткізу. Жазадан емес бірінші кезекте заң бұзудан сақтану керек.

Түйін сөздер: жаза, заң, құқық, ереже, тәртіп, қағида, қоғам, мемлекет.

Massalimkyzy M.
Value of punishment for society

In this article the concept of punishment opens up taking into account his importance for society. Punishments are means for establishing order in society, the aim of punishment is many-sided. An author underlines importance of punishment as facilities of warning and prophylaxis of offences.

Key words: punishment, law, right, rule, discipline, customs, society, state.

Мәсәлімқызы М.
**Значение наказания
для общества**

В данной статье раскрывается понятие наказания с учетом его важности для общества. Наказание есть средство для установления порядка в обществе, цель наказания многогранна. Автор подчеркивает важность наказания как средства предупреждения и профилактики правонарушений.

Ключевые слова: наказание, закон, право, правило, дисциплина, обычаи, общество, государство.

ЖАЗАНЫҢ ҚОҒАМ ҮШІН МАҢЫЗЫ

Жаза дегеніміздің өзі істеген теріс қылықтары үшін тағылатын айып деп түсінсек болады. Тәртіпті бұзу, ережелерді орындамау, қоғамға қауіп келтіру, адамдарға зиянын тигізу болып табылады. Жаза – сот үкімі бойынша қылмыс жасады деп танылған азаматтарға қатысты қолданылатын мәжбүрлеу шарасы. Жазаның маңыздылығы қоғамда шындықтың болуын, адамдарды құқыққа тәрбиелеу, бостандықтың бағасын білу, қайта тәртіп бұзбау, мемлекетке зиян келтірмеу, қоршаған ортаны қорғау болып табылады.

Жаза мемлекет пен қоғамды реттейтін күш десек болады. Себебі, жаза мемлекет пен қоғам пайда болған уақытта пайда болды. Қоғаммен мемлекетті бір-бірінен ажыратуға болмайтын қатар жүретін құбылыс болып табылады [1].

Қазақ даласында жаза әдет-ғұрып заңдарынан бастау алған. Ол уақытта жазаның қоғам үшін маңыздылығы ерекше болды, жазалардың мынадай түрлері болған:

- а) рудан қуып жіберу;
- ә) кінәліні жәбірленушінің туыстарына беру;
- б) адамның жеке басына қарсы жасалған қылмыстар мүлдіктік қылмыстар үшін айыппұл тағайындау;
- в) денеге ауыр жаракат салғаны үшін, кісі өлтіргені үшін құн тағайындау;

г) өлім жазасы – жазаның бұл түрі өте сирек қолданылды;
ғ) әке-шешесін сыйламаған, құрметтемеген балаларға және антты бұзғандарға масқаралау жазалары қолданылды. Бұл жазаларды ашық қоғам ортасында жүргізген. Қоғамды реттеу үшін пайда болған жазалар кейінірек сол қоғамға тигізген зияны көп адамға сабақ ретінде жеке жаза тағы тағайындалған.

Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді. Жазаның мақсаты түпкілікті әлеуметтік нәтижелерді айтады, оған жазаны қолдану мен жүзеге асыру арқылы қол жеткізуге болады [2].

Жазаға жалпы түсініктеме берер болсақ: жаза – бұл адамның қылмыс болып табылмайтын құқық бұзушылықтар істеуіне мемлекеттің қарсы әрекеті ретіндегі мемлекеттік өзге мәжбүрлеу шараларынан айырмашылықта болатын мемлекеттік мәжбүрлеудің ерекше шарасы. Жаза тек қана мемлекет атынан соттың үкімімен тағайындалады. Мемлекеттік

мәжбүрлеудің басқа шараларына карағанда, жаза қылмыстық заңда көрсетілген белгілі бір жағдайда соттылықтың жойылуы немесе алынып тасталуы мүмкін құқықтық салдарларға әкеп соқтырады. Жаза тек қана жеке сипатқа ие болады. Ол қылмыскердің өзіне ғана қатысты қолданылады және оны қандай да бір жағдайда болмасын басқа бір адамға аудара салуға болмайды. Жаза қашанда қылмыс істеген адамның құқықтыры мен бостандықтарын шектеумен байланысты, оған белгілі бір моральдық жапа шегуге әкеп соғады және белгілі бір игіліктерінен айырады. Олар моральдық, жанға бататын, материалдық және басқа түрлерде болуы мүмкін.

Жазаның негізгі мақсаты мынадай:

а) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру. Ол кінәлі адамға жазаны қолдану қылмыстық әрекет жасау нәтижелерінде бұзылған жеке және қоғамдық мүдделерді қалпына келтіруді және қол сұғу объектісіне келтірілген зиянды өтеуді білдіреді;

ә) сотталушыны түзеу. Бұл мақсат кінәлінің теріс бағдарын өзгертуге бағытталған. Егер адам басқа жаңа қылмыстар жасамаса және қылмыстық заңның сақталуының қажеттілігін сезіне бастаса, түзеуге қол жеткізеді;

б) жаңа қылмыстардың жасалуының алдын алу. Бұл мақсатты әрбір нақты қылмыс үшін қылмыстың жауапты бекітуді және жаза тағайындау мен оның орындалуын бұлтартпауды қамтамасыз ету арқылы қол жеткізіледі. Жазаман сескендіру адамдардың санасы мен әрекетіне әсер етеді. Жазаның осы мақсаттарына қол жеткізу көбіне қылмыстық жазаны әділ әрі негізді тағайындау арқылы мүмкін болады. Қылмыстық құқық жаза тағайындағанда кінәлінің жеке-дара жауапкершілік принципін негізгі басшылыққа алады. Жазаның мақсатқа лайықтылығы дегеніміз – соттың тағайындаған мәжбүрлеу шарасының сотталған адамға оң ықпал етуге сәйкес келу талабын білдіреді. Соттың таңдаған жазасы оның жалпы мақсаттарына қол жеткізудің жеткілікті құралы болуы керек.

Құқыққа қарсы жасалған әрекеттер сипаты, субъектілері, шарттары себептерінің әртүрлілігіне қарамастан, олардың бәрі бір әлеуметтік құбылысқа құқық бұзушылыққа алып келуге жол беретін, жалпы белгілерге ие. Құқық бұзушылықты зерттейтін әр түрлі анықтаулар бар. Жалпы қорытындылық түрде олар, өздеріне заңдық жауапкершілік алатын қоғамға зиянды әрекет еткен тұлғалар неме-

се тұлғаның құқыққа қарсы, өзін кінәлі еткен құқық бұзушылыққа ұласады. Жаза адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін, адамзаттың қауіпсіздігі мен бейбітшілікті, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, сонымен қатар, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға бағытталған. Жаза қоғамдағы ереже, тәртіппен құқықты бұзған жағдайда тағайындалатындығын біз айтып жатырмыз. Ал, ереже дегеніміз не?

Ереже бұл – дәстүрлі халық құқығының қайнар көзі, нормативтік-құқықтық қағидалар. Ежелгі дәуірде және орта ғасырларда жөн-жосық, ата-баба жолы деп аталған. Ережелер нақтылығымен, дәйектілігімен ерекшеленеді. Ереже – құбылыстардың тұрақты қатынастарын немесе олардың белгілі бір заңдылықтарын көрсететін қағидалар; әрекеттің тәртібін анықтайтын жинақтар, белгілі бір қағидалар жиынтығы, нұсқаулар, яғни сақталуға міндетті қағида болып табылады. Құқық пайда болғанға дейін қоғамдағы қатынастарды реттеген ереже (жазылған немесе жазылмаған ережелер).

Тәртіп – адамдардың белгілі бір қауымдастығындағы, тіршілік қарекеті саласындағы реттіліктің, жөн-жосықтылық пен ұйымшылдықтың сапалық сипаты; адам мінез-құлқының қоғамда қалыптасқан құқық, мораль нормаларына не әлдебір ұйымның жарғылық талаптарына сәйкестігі. Тәртіп тұлғаның ұстамдылығын, іштей ұйымдасқандығын, жауапкершілігін, өз мақсаттарына бағыну мен қоғамдық нұсқауларға (заңдар, әлеуметтік нормалар, қағидалар) бағынуға әзірлігі мен дағдысын қамтиды. Қоғамдық тәртіп адамдардың мінез-құлқы мен жүріс-тұрысына үйлесімді сипат береді, ұжымдық іс-әрекеттің өнімділігін, әлеуметтік инабаттардың қалыпты қызмет атқаруының, тұлғааралық қатынастың дұрыс болуының алғышарты болып табылады.

Тәртіп – қоғамда қалыптасқан құқық, мораль нормаларына немесе қандай да болсын ұйымның жарлық талаптарына адамдардың мінез-құлқының сәйкестігін бейнелейтін қандай да болсын қауымдастықта, адамдардың тіршілік әрекеті сферасында реттіліктің ұйымшылдықтың сапалық сипаттамасы. Қойылған талаптарды мүлтіксіз орындау, өз борышына саналы қарау. Тәртіппен ереженің қосындысынан құқық пайда

болады, тәртіп пен ереженің қатар жүретіндігі де осында. Енді құқық дегеніміз не?

Құқық – мемлекет орнатқан және оның күшімен қорғалатын, жалпыға бірдей қоғамдық қатынастарды реттейтін тәртіп ережелерінің (нормалардың) жиынтығы. Құқықтың түсініктері бірнеше, бірақ мазмұндары біреу-ақ.

Құқық мазмұнының негізгі элементтері:

– қоғамның және адамдардың мүдде-мақсатын қорғау, орындау;

– қарым-қатынастарды реттеп, басқару;

– қоғамды дағдарысқа ұшыратпай, экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдениеттік т.б. бағытын дамытып, нығайту;

– мемлекеттік органдардың, ұйымдардың жүзретін, арақатынасын реттеп басқару [3].

Құқықтың екі түрлі түсінігі болады:

біріншісі – құқықтың объективтік түсінігі, қоғамның объективтік дамуына сәйкес жаңа қатынастардың қалыптасуы;

екіншісі – құқықтың субъективтік түсінігі объективтік қалыптасқан қатынастарды реттейтін, басқаратын нормативтік актілерді уақытында қабылдап бекіту.

Құқықтың реттеу функциясы – нормативтік актілер арқылы қоғамдық қатынастардың байланысын, орындалу жолдарын, бағыттарын анықтап отыру. Құқықтың қорғау функциясы – нормативтік актілердің қоғамдағы қарым-қатынасқа ықпалын, әсерін күшейту, жаман қатынастарға тыйым салу. Жоғарыда айтылғандай, құқық – жалпыға бірдей міндетті, мемлекет қамтамасыз ететін, қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалардың жиынтығы. Құқықтық норма – құқықтың бір клеткасы, қоғамдық қатынастардың жақсы дамуының үлгісі деуге болады. Ол адам істерінің, жұмысының, тәртібінің шеңберін анықтап, олардың бостандығын және қарым-қатынасын реттеп, басқарып отырады. Мемлекеттің дамуына байланысты қоғамның өзгеруіне байланысты заманауи нақтылап бекітілетін мемлекет атынан жүзеге асатын Заң термині келді [4].

Заң дегеніміз – мемлекет белгілеген бүкіл нормативтік-құқықтық актілер, жалпыға бірдей міндетті ережелер; мемлекеттік биліктің жоғары өкілетті органы қабылдаған немесе тұрғындардың тікелей ерік білдіруі арқылы қабылданған, неғұрлым маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік акт. Заң мемлекеттің құқықтық жүйесінің негізін құрайды. Заңның бұзылуын ештеңе де ақтай алмайды. Мемлекеттік биліктің дербес бастауы ретінде Заң ежелгі замандарда-ақ тәжірибеге

еніп, әдет-ғұрып жосындарының орнын басқан. Қоғамдағы бекітілген заңды бұзу жазаға әкеледі. Заң бұзушылық іс-әрекеттер сипатына және қоғамдық қауіптілік дәрежесіне қарай онша ауыр емес, ауырлығы орташа, ауыр және ерекше ауыр қылмыстар болып бөлінеді. Елеулі маңызы жоқ, қоғамдық қауіпті емес, яғни жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтірмеген және зиян келтіру қаупін туғызбаған іс-әрекет қылмыс болып табылмайды [5].

Қылмыстық жаза – қылмыстық заңмен ғана белгіленеді, заңдылық пен құқық тәртібіне байланысты практикалық міндеттерді шешуде мемлекетіміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның рөлі едәуір, ол – заң бұзушылықтың қылмыс сияқты аса қауіпті түрімен күресуге бағытталған. Бұл күресте қылмыс жасаған адамға, оның жасаған қылмысына сәйкес жаза тағайындалады. Қылмыс пен жаза – өзара тығыз байланысты құқықтық түсінік. Мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде жаза тек қылмыс үшін қолданылады.

Жазаны тағайындау ол – заң бұзушылықтың қылмыс сияқты аса қауіпті түрімен күресуге бағытталған. Бұл күресте қылмыс жасаған адамға, оның жасаған қылмысына сәйкес жаза тағайындалады. Жаза қылмыс жасауға кінәлі деп танылған адамға қолданылады және Қылмыстық Кодексте көзделгендей адамды құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе оларды шектеу болып табылады. Оны қылмыс жасаған адамға мемлекеттік ерекше орган – сот қана үкім негізінде қолдана алады. Жаза тек қылмыс үшін қолданылады. Жазаға тән ерекшелік – міндетті түрде жазалаудың болуы. Жазалау дегеніміз – жазаның мәжбүрлеу, зорлау сипаты. Олар күш көрсету, моральдық, материалдық және басқадай ықпал ету арқылы жүзеге асырылады. Тағайындалған жазаның ауыр-жеңілдігі жасалынған қылмыстың сипатына және қаншалықты ауыр екендігіне, айыпкердің жеке басына және басқа мән-жайларға байланысты тағайындалады. Жаза тағайындау, оны қолдану және іске асыру арқылы мемлекет қол жеткізуге ұмтылатын әлеуметтік нәтиже. Жазаның нақты мақсаты қылмыстық заңдарының алдында тұрған міндеттерден туындайды. Жаза егер ол жасалған қылмыстың ауырлығына, қоғамға қауіптілік сипаты мен дәрежесіне, кінәлінің жеке тұлғасына және қылмысты жасау жағдайларына сәйкес тағайындалатын болса әділетті деп танылады. Мұнда «сәйкес» термині бір ғана ұқсастық емес, тепе-теңдік деген мағынада қолданылады, яғни жаза қылмысқа сыртқы формальды жағынан

емес, әлеуметтік жағынан және арифметикалық жағынан емес, заңдық жағынан тең болуы керек дегенді білдіреді.

Жаза – мемлекет қолындағы маңызды құрал, ол арқылы мемлекет адамды, оның құқын, бостандығын, заңды мүддесін, меншікті ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, конституциялық құрылысты, еліміздің аумақтық бүтіндігін, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін, адамзаттың бейбіт өмірі мен қауіпсіздігін қылмыстық қастандықтан қорғайды. Ол қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың басты формасы және қылмыскерліктің алдын алу шараларының бірі болып табылады [6].

Жазаны қолдану барысында өзіндік қағидаларға сүйенеді, осы қағидалар жаза тағайындауда сақталуы тиіс. Ол қағидалар келесідей:

- заңдылық қағидасы;
- азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдік қағидасы;
- кінәлі жауапкершілік қағидасы;
- жеке жауапкершілік қағидасы;
- әділеттілік қағидасы;
- гуманизм қағидасы.

Гуманизм қағидаларына барынша тығыз жанасқанымен, бірақ онымен толық қамтылмайтыны қылмыстық жазалауды үнемдеу қағидасы.

Қылмыстық жауапкершіліктің болмай қоймайтындығы туралы қылмыстық құқық қағидасына жеке назар салуға тұрарлық [7].

Жаза мемлекеттің адам жасаған қылмысқа көңіл бөлгендігін білдіреді. Жаза – ол жасаған қылмыстың қылмыстық-құқықтық зардабы. Қылмыстық-құқықтық нормалардың бұзылмауын мемлекет мәжбүрлеу арқылы жүзеге асырады. Себебі, басқа құқықтық нормаларға карағанда қылмыстық құқықтағы тыйым салынған нормалар жиірек бұзылады және оның мемлекет, қоғам мүддесіне немесе жеке азаматтардың мүддесіне тигізетін залалы басқа құқық салаларының нормаларының бұзылуына карағанда анағұрлым мол. Жаза мәселесі қылмыстық құқық теориясында ерекше орын алады, өйткені, ол қылмыстылықпен күресу шараларының жүйесіндегі ең ауыр да қажетті шаралардың бірі болып табылады.

Қылмыстық жазаның келесідей түрлері бар:

- 1) айыппұл;
- 2) түзеу жұмыстары;
- 3) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 4) қамаққа алу қолданылуы мүмкін.
- 5) бас бостандығын шектеу;
- 6) бас бостандығынан айыру;
- 7) өлім жазасы қолданылуы мүмкін.
- 8) мүлкін тәркілеу;
- 9) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- 10) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу қолданылуы мүмкін.

Жаза тағайындау ол тұлғаны мәжбүрлеп тәрбиелеу десек болады. Қазіргі таңда біз өз мемлекетімізде азаматтық қоғам орнаған деп санаймыз. Ал азаматтық қоғамда алдағы кезекте сол қоғамда өмір сүретін тұлғалардың сана сезімі ояу, көзі ашық, ой өрісі кең саналы адамдар тұруы керек. Қоғамда қылмыстылық болмауы шарт. Жаза тағайындаудың жалпы негіздері – заңда белгіленген критерийлер, сүйенетін ережелер, әрбір нақты іс бойынша жаза тағайындағанда сот оларды басшылыққа алады. Басқа сөзбен айтқанда, қандай қылмыстық іс қаралмасын, айыпкерге қандай жаза қолданылмасын, сот осы жалпы критерийлерге сүйенуі керек [8].

Жоғарыда айтылған түсініктердің барлығы осы қоғамымыздың тыныштығын сақтаудағы маңыздылығы мен ролін жеткізу. Жаза әлеуметтік қоғамда кешенді сипатқа ие болады, ол мемлекетті нығайту мен дамытуға мүдделі қоғамдық қатынастарды қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтан қорғаумен көрінеді. Демек, қылмыстық жаза құқықтық тәртіпті нығайту, істелген қылмыспен нұқсан келтірілген әділеттілікті қалпына келтіру үшін қызмет етеді. Жаза – әлеуметтік ықпал етудің өткір де қатал құралы, ол қылмысқа қарсы қажетті әсер болып табылады.

Қорыта айтқанда қылмысқа қарсы күрес қылмыстық жазаны қолдануда ең негізгі басты күрес деп саналмайды, бұл қылмысқа қарсы күресте тұлғаның құқықтық сана-сезімін жетілдіру арқылы жүзеге асырылады. Ал жазаның болуы қоғамды кері әрекеттерден сақтандыру болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. VIII том.
- 2 Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. – Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008. – 233 б.
- 3 Құқықтану: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық / А.Ибраева, Б.Қуандықов, Ш.Маликова, С.Есетова. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. – 192 бет.
- 4 Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. – М., 1973. – 344 с.
- 5 Полубинская С.В. Цели уголовного наказания. – М., 1990. – 233 с.
- 6 Дулатбеков Н.О. Наказание уголовного наказание (вопросы теории и практика): автореф. дисс. д.ю.н. – Алматы, 2003. – 50 с.
- 7 Гальперин И.М. Наказание. Социальные функции, практика применения. – М., 1979. – 189 с.
- 8 Жұмағұлов Ш. Қылмыстық жазаның мәні мен маңызын анықтау // – Заң. – 2002. – №4. – С. 34-39.

References

- 1 «Қазақстан»: Ұлттық jenciklopedija / Bas redaktor Ә. Nysanbaev – Алматы «Қазақ jenciklopedijasy» Bas redakcijasy, 1998. VIII tom.
- 2 Orysssha-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. – Алматы: «Zheti zhary» baspasy, 2008. – 233 b.
- 3 Құқықтану: Zhalpy bilim беретin mekteptiң қоғамдық-gumanitarl'қ бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық / А.Ибраева, В.Қуандықов, Ш.Маликова, С.Есетова. – Алматы: «Мектеп» baspasy, 2007. – 192 bet.
- 4 Карпец И.И. Nakazanie: social'nye, pravovye i kriminologicheskie problemy. – М., 1973. – 344 s.
- 5 Polubinskaja S.V. Celi ugovovnogo nakazaniya. – М., 1990. – 233 s.
- 6 Dulatbekov N.O. Nakazanie ugovovnogo nakazanie (voprosy teorii i praktika): avtoref. diss. d.ju.n. – Алматы, 2003. – 50 s.
- 7 Gal'perin I.M. Nakazanie. Social'nye funkcii, praktika primeneniya. – М., 1979. – 189 s.
- 8 Zhұmaғұlov Sh. Qylmystық zhazanyң мәні мен маңызын анықтау // – Заң. – 2002. – №4. – S. 34-39.